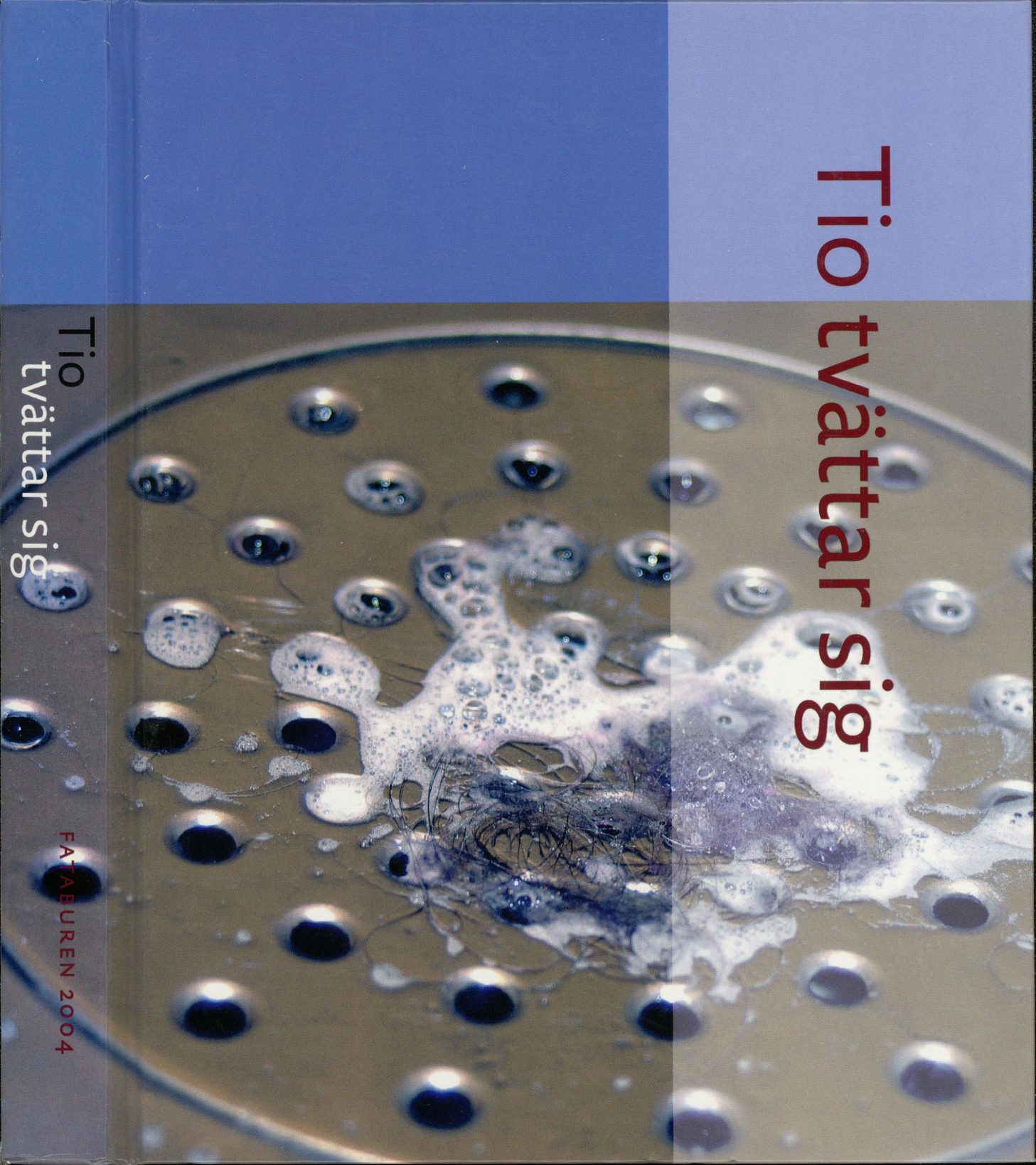

Tio tvättar sig

Tio
tvättar sig

FATAUREN 2004

Tio tvättar sig

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2004

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Från början har årsboken varit en förbindelselänk till stöd- och vänföreningar och idag är den också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna.

Museernas verksamhetsberättelser trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Fataburen 2004
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Christina Westergren
Bildredaktör Birgit Brånvall
Bildsökning även Tomas Fermelin
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsbilder foto Mats Landin och Lis Granlunds familjealbum
För- och eftersättsblad se bild s. 88
Foto s. 2 Birgit Brånvall
Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2004
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 494 0

die *Oleaceae* als Verwandte der Familie, obwohl jene durch 2zählige Androeen und Gynoeen, durch Fehlen von Nebenb. und von zahnförmigen Wucherungen der Blütenachse abweichen. Wenn die Choripetalie der Familie ein primäres Merkmal ist, so wäre dieselbe vielleicht mit Baillon in die Nähe der *Celastraceae* zu stellen.

Nutzen. Vergl. unter *Salvadora persica*.

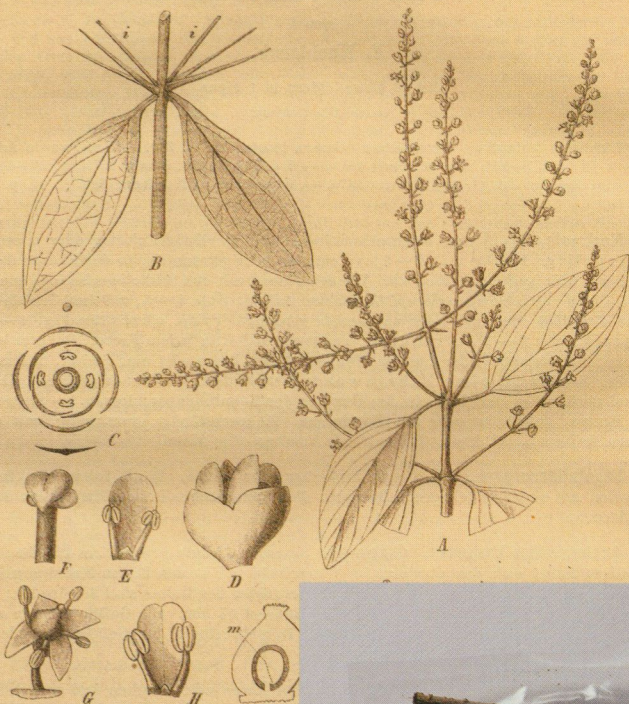

Fig. 10. A *Salvadora persica* Garcin., Habitus (1/1); 1 Grund der axillären Zweige. — C—F, 2 Stb. (etwa 7/1); F A. — G—J *S. persica* Garc (13/1), m Mikropyle. — K—M *Azima tetracantha* Lam im Querschnitt

Einteilung der Familie.

A. Sträucher, mit je 2—6 Blattddornen in den

B. Sträucher oder Bäume, ohne Blattddornen

a. 4—5 freie Kronb. Stb. 4—5, hypogyn, wahrscheinlich 2fächerig

b. 4 Kronb., am Grunde wenig vereinigt. Stb. am Grunde der Krone eingefügt. Frkn. 4fächerig mit 4 Sa.

2. Dobera.

3. *Salvadora*.

Profeten Muhammed tog väl vara på sina tänder och borstade dem intill sin död inför varje bönetillfälle med en siwak eller misswak, den traditionella tandborsten sedan över 1000 år i den arabiska kulturen. Siwaken tas från busken *Salvadora persica*, den tuggas upp i ena änden och är sedan klar för användning. Återanvändning är också möjlig genom att den använda borsten skärs av och en ny tuggas fram. Siwaken på bilden är en gåva till Nordiska museet från Islamiska förbundet, Stockholm. Foto Birgit Brånvall 2004, Nordiska museet. Plansch Naturhistoriska Riksmuseet.

I profetens efterföljd

Om tandborstar och tandvård i öst och väst

I ett Sommarprogram för några år sedan berättade cancerläkaren Jerzy Einhorn om sina upplevelser i koncentrationsläger. Förtvivlad över sitt öde struntade han i allt. Efter några dagar fick han emellertid ett diskret påpekande från en äldre medfånge. Unge Jerzy måste sköta sin hygien och visa respekt för sina medfångar. Även i helvetets förmak var det alltså viktigt att tvätta sig och borsta tänderna.

Vad som gällde på 1940-talet även i de mest deprimerande miljöer har emellertid en ganska kort tradition i den västerländska kulturen. Gör man ett svep tillbaka i tiden hittar man en rad exempel. När kalifen i Bagdads utsände Ibn Fadlan träffade på vikingar vid floden Volga 922 är bilden att de befann sig på en mycket låg hygiennivå. Från detta har förmodligen skrönan kommit att vikingar bara tvättade sig vid jul och alla i samma vatten. Samma ointresse för hygien bland västerlänningar antyds också några hundra år senare när den östro-

ULF HAMILTON är fil.dr i historia och intendent med ansvar för bl.a. hygien vid Nordiska museets antikvariska avdelning.

merska prinsessan Anna Komnena mötte korstågsmän som passerade Konstantinopel för att nå det Heliga landet. I båda fallen skapades också distans mellan objekt och iakttagare där både Ibn Fadlan och Anna Komnena har en benägenhet att se på sina objekt som naturfolk på en »lägre« nivå.

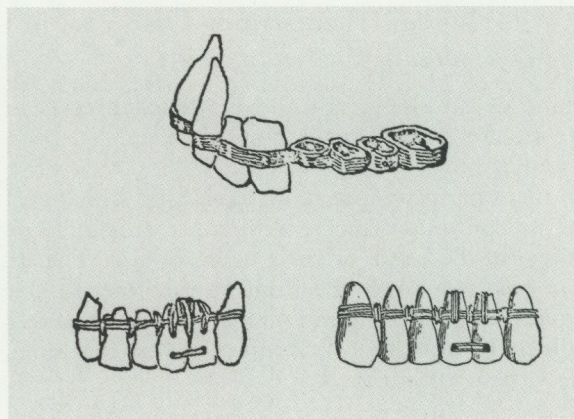
Om man tar munhygien som exempel finns också stora skillnader mellan »öst« och »väst« i historisk tid. Medan tandbors-
tar och liknande föremål är arkeologiskt belagda i en lång rad klassiska kulturer som Kina, Indien, Egypten och Grekland, går de kända fynden för den västerländska kulturen »bara« tillbaka till sent 1500-tal. Samma sak med tandvård. Medan man i Sverige in på 1900-talet uppsökte kloka gubbar och gummor, vid tandvärk åt ett eller annat grodben och kanske överförde värken via en spik till ett träd, kunde etruskerna för över 2000 år sedan gör funktionella tandbryggor.

Eftersom man i romarriket – bl.a. belagt via fynd från Pompeji – var förtrogen med munhygien och även tandläkarkonst är det troliga att kunskapen för Europas del försvann under

I många äldre kulturer fanns skickliga tandtekniker och intresse för tandhygien.

Exempel på detta är de mer än 2000 år gamla tandbryggorna gjorda av etrusker.

Ur boken »The strange story of false teeth« av John Woodforde.

Modern barntandborste och barntandkräm med arabisk text. Gåva 2003 till Nordiska museet från Islamiska förbundet, Stockholm. Foto Birgit Brånvall 2004, Nordiska museet.

folkvandringstiden för att återuppstå först över 1000 år senare. Samtidigt vidmakthöll det angränsande arabiska kulturområdet en munhygien på god nivå och intresset skulle intensifieras med profeten Muhammed. Han tog väl vara på sina tänder och borstade dem intill sin död inför varje bönetillfälle. Eftersom hans personliga livsföring i alla delar blev ett föredöme för troende muhammedaner följde man inom islam sin mästare också när det gällde munhygien. Det arabiska kulturområdet var också gynnat i övrigt då man direkt från naturen kunde få tag i tandborstar från busken *Salvadora persica*. Kvistar i lämp-

lig form som tuggades upp i ena ändan kallades siwak/misswak, och de tjänstgör ännu i vår tid som tandborste bland muslimer. Eftersom busken ifråga innehåller ämnen som friskar upp i munnen har siwaken/misswaken – som Peter Englund uttrycker det i en spännande essay om tandborstens historia – »sin egen inbyggda tandkräm«. Så långt arabvärlden och dess religiöst betingade tradition.

Vanor bland västvärldens mäktiga

Den 8 december 1597 besökte den franske ambassadören André Hurault den engelska drottningen Elisabeth I, då en äldre dam på 64 år. I samband med den förtroliga audiensen gjorde Hurault en ingående minnesteckning av drottningens person. Även om hon var välklädd, iakttog värdiga manér osv. var hennes tänder påtagligt gula och ojämna. Drottningen saknade också en hel del tänder. På högra sidan var det mindre illa än på den vänstra enligt ambassadören. Detta gjorde att majestätet sluddrade märkbart när hon talade fort. Andra mäktiga personer från västvärldens begynnande storhetstid som Ludvig XIV (1638–1715) och George Washington (1732–99) var också de kända för sina usla tänder och avsaknad av regelbunden tandvård. I Elisabeth I:s fall hade man inte kunskaper att ersätta hennes tänder medan Washington under slutet av 1700-talet begåvades med alltjämnt bevarade löständer.

Att till och med de mäktigaste personerna i västvärlden inte kunde ordna sin tandhygien tillfredsställande visar förstås bristen på kunskaper om tandvård. Till detta kan det emellertid finnas en logisk förklaring i vart fall för Sveriges del. En undersökning av svenska arkeologiska fynd har visat att bara ett

fåtal personer (omkring fem procent) under forntiden hade kariesangrepp och liknande. Detta stämmer också väl med teorin – som redan grekerna var på spåren – att dåliga tänder i hög grad är en vällevnadssjukdom där socker i maten är en viktig faktor. När Europa i olika etapper blev »förfinat« från kanske 1500-talet kom tandsjukdomarna smygande och drabbade i första hand befolkningen med hög social tillhörighet. Läkarna stod frågande och maktlösa inför det nya och det är först under 1700-talet som man började få något grepp om vad det hela handlade om. Innan dess hade en lång rad märkliga teorier figurerat i Europa, t.ex. att små maskar kalasade på människans tuggverktyg och skapade »maskstungna« tänder.

George Washington
– USA:s förste president
– hade under många år löständer. När han skulle avbildas var det därför vanligt att munhålan fylldes med bomull så att han fick ett presentabelt utseende. Löständer efter Washington kan i dag beskådas på National Museum of Dentistry, Baltimore, USA. Foto från samma institution.

Under den första tiden inriktade sig läkar-/tandläkarkåren knappast på förebyggande tandvård. Det viktiga blev i stället att på olika sätt göra tandfyllningar och ersätta förlorade tänder. Särskilt i Storbritannien fick detta en del bisarra men övergående uttryck. I stället för att göra tandbryggor utvecklades teorin att en förlorad tand kunde ersättas med en frisk från en annan person. Vad man idag vet om kroppens avstötningsmekanismer innebär att metoden knappast kan ha varit särskilt framgångsrik. Den medförde emellertid att en rad mindre bemedlade mot betalning lät dra ut en och annan tand för att via tandläkare låta den komma en rikare person i behov av tänder tillhanda; en typ av organdonation som emellertid inte blev så långvarig.

Att göra tandbryggor innebar inledningsvis också stora problem. Att hitta ersättningsmaterial för tänder var svårt liksom att få bryggor och löständer väl fästade i munnen. I detta predikament var man under en stor del av 1800-talet hänvisad till »naturliga« tänder när man gjorde ersättningskonstruktioner. Dessa tänder tog man från avlidna och de fick benämningen »Waterloo teeth«, efter det berömda slaget 1815 då uppenbarligen många fallna soldater berövades sina tänder för att de skulle komma andra till del. En liknande handel pågick också senare under seklet då tänder från dödade soldater under det amerikanska inbördeskriget köptes in av bland annat engelska tandtekniker.

I svensk kulturhistoria är Gustav Vasa känd för sina dåliga tänder, vilket också är belagt via arkeologiska undersökningar. Kring hans troligen intensiva tandvärk har medicinhistoriker spekulerat och satt den i samband med mindre kloka politiska beslut. Gustav Vasa var emellertid en föregångare genom att han lät kalla in utländska läkare till hovet för att bredda den medi-

cinska expertisen. Han gav också understöd till unga svensks utlandsresor för att studera medicin där tandvård ingick. För hans egen del torde detta emellertid inte ha hjälpt eftersom kunskapsnivån fortfarande var låg. Det troliga är att kungens munhygien inskränkte sig till munsköjning med vatten och en och annan tandutdragning när värken blev för intensiv.

Upplysning och föregångare

Det växande behovet av tandvård i Europa kom att utvecklas först i Frankrike under mitten av 1700-talet. En föregångare för Sveriges del var tandläkaren Joël Assur (1753–1837). Han

Tandtransplantation. Under slutet av 1700-talet trodde man att nytutdragna tänder kunde överföras till en annan person. Till vänster i soffan sitter en förnäm dam och väntar på att få ta över en nytutdragen tand från en sotarpojke. Etsning av Thomas Rowlandson 1787. Ur boken »The strange story of false teeth» av John Woodforde.

var av judisk börd och flyttade till Sverige från Mecklenburg i början av 1790-talet. Här blev han hovtandläkare hos Gustav IV Adolf. Någon lön utgick inte men titeln var sannolikt god reklam för den då ovanliga verksamheten. Assur skulle efterträdas i sitt yrke av både en son – »långe Assur« – och en dotter – Amalia. Dottern fick visserligen inte yrkestillstånd men kunde verka under broderns beskydd »med tänders rengöring och insättning af artificiella dylika«. Fadern gav 1799 ut en bok om tandvård – *Korrt underrättelse om då mest vanliga Tand-Sjukdomarna*. Boken på 56 sidor visar väl tidens kunskapsnivå och rådgivning beträffande tandvård. Tandborste var redan ett känt hjälpmedel liksom tandpasta och tandpetare. Tandborsten användes emellertid inte till borstning utan som »påstrykare« av tandpasta. Vad tandpastan i sin tur bestod av framgår inte utan uppenbarligen lanserade och sålde varje tandläkare sin egen speciella pasta. En »tandborstning« inleddes med munsköljning med kallt vatten, påstrykning av tandpasta med tandborste eller »len« svamp och avslutades med förnyad sköljning. Efter varje måltid skulle munnen också sköljas. Matrester skulle tas bort med tandpetare av guld. Vingpennor från fåglar och trästickor från fläderbusken var emellertid alternativa petarmaterial. Att matrester och särskilt socker var farligt för tänderna framgår av följande citat från Assurs skrift: »Intet av maten må öfver natten få uppehålla sig i öppningen mellan tänderna« och »Alla söta saker skada tänderna, och den fina säckersyran är för glaseringen (författaren avser nog emaljen) ett gift.«

Tjugo år senare, 1819, kom det ut en ny bok om tandvård i Sverige, *Några allmänna enkla Reglor för Tändernas bibehållande* av Magnus Didrik Wejlander. Nu kan man se en viss metodförändring. Tandborsten – det talas om engelska tandborstar

Hovtandläkare Joël Assur. I sin skrift från 1799 förmedlade han följande uppbyggliga tankar om värdet av god tandhygien: »Hvad är väl täckare, än en med vackra Tänder prydd och ordentligt beväpnad munn, där dessas hvithet förhöjes genom tandköttets högröda färg? Denna afbrytning i mellan färgor, förenad med Tändernas ordning, skapar den icke et tjusande föremål? Deremot, huru obehaglig förekommer icke tandlösheten? Så snart en munn råkat i denna bristfällighet, om den ock anfällt honom endast til en del, så förlorar han strax alla sina behag, rösten förändrar sig då; uttalet lider; kinderna utgröpas och infalla; hakan höjer och spetsar sig mot näsan; spotten frustar fram under talet, emedan ingen ting står i vägen, och ålderdomens märken följa synbart i denna aftackling.« Oljemålningen av O. H. Wallgren tillhör Svenska Tandläkarsällskapet. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

vilket antyder import från detta land – har blivit borst- och rengöringsverktyg ungefär som idag. Det framgår att borsten skall vara hård och att man skall borsta i tändernas längdriktning för att nå ett gott resultat. Att flitig tandborstning skulle skada emaljen – en uppfattning som uppenbarligen figurerat i samtiden kanske på grund av olämplig tandpasta – ser författaren anledning att bestämt avvisa. Wejlander framhåller också att tandpetare skall vara av mjukt material liksom att det är olämpligt att knäcka nötter och räta ut spikar (sic!) med tänderna.

I ytterligare en upplysningsbok från 1849 är den lämpliga ru-

tingen för tandvård ungefär densamma som 30 år tidigare. Nu skall emellertid tandborsten föras i »små ovaler« över tänderna. Författaren – tandläkaren Erik Leonard Fougelberg – ser också anledning att särskilt rikta sig till kvinnor med följande förmaning:

»Anlag till tandsjukdomar visar sig synnerligast och tidigast hos fruntimmer. Helst de som lefva kräsligt, förtära mycket varma drycker som caffe, the och därvid hålla sockerbit på tänderna. Det är äfven mycket skadligt att, hvilket dock alltför ofta göres af fruntimmer vid sömnad, bita af tråden.«

Som man kan förstå av uppgifter i de tre upplysningsböckerna – det talas t.ex. utförligt om hur ammor skall bete sig i relation till barn, om tandpetare av guld m.m. – var den tandvård som växte fram i Sverige under 1800-talet bara en angelägenhet för en begränsad överklass på kanske några procent av befolkningen. De flesta vårdade sina tänder via munsköljning med vatten och anlitade kloka gubbar eller gummor vid svårare tandvärk. Emellertid skulle en utbildad tandläkarkår tillsammans med filantropiskt intresserade starta en upplysningskampanj för att åstadkomma god tandvård för alla medborgare. I uppslagsböcker från det sena 1800-talet och in på 1900-talet lämnades i detta syfte noggranna uppgifter om hur man skulle borsta tänderna, använda tandpetare osv. Under uppslagsordet »Tändernas sjukdomar och vård« i Nordisk familjebok från 1892 talas det t.ex. ingående om borstteknik: »Borstningen bör försiggå i tändernas längdriktning (d.v.s. uppifrån nedåt och tvärtom), emedan borsten endast på det sättet kan intränga mellan tänderna, der just matrester lättast samla sig.« I uppslagsbokens andra upplaga »Ugglan« från 1920, återkommer ungefär samma borstinformation samtidigt som man varnar för att »borsta bäge

käkarnas tänder samtidigt« eftersom tandhalsarna då skulle blottas och ge upphov till karies. I en tredje upplaga från 1930-talet är man skeptisk till tandkräm och menar att tandborstning med vatten ger det bästa resultatet.

Bland pådrivarna för en bättre tandvård finner man Lisen Bonnier – gift med den inflytelserike bokförläggaren Karl Otto Bonnier. För Lisen var barns tandhygien det viktiga och hon bearbetade energiskt ecklesiastikministern Fritjuf Berg, som fanns lätt åtkomlig i familjekretsen. Lobbyverksamheten – förmodligen inte bara från Lisen Bonnier – ledde senare till införande av tandvård i den svenska folkskolan. I ett av de första upplysningsbladen till landets skolelever, Folkskolestyrelsens cirkulär om tändernas vård från början av 1910-talet, skall man, vilket Joël Assur framhållit redan 1799, borsta tänderna morgon och kväll. Cirkuläret innehåller dessutom en del upplysningar

Genom åren har tandborstar ändrat utseende. Överst på bilden en tandborste från början av 1900-talet. Borsten med silverskaft är ungefär 50 år äldre medan tandbors-ten i mitten med blått handtag i plast är från 1950-talet. Ur Nordiska museets samlingar. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Tandborstar ur Nordiska museets samlingar. Den gula är av engelsk tillverkning och från 1960-talet medan de två övriga är tillverkade av Husqvarna Borstfabrik på 1940-talet. Föremålen illustrerar hur plasten gör sitt intåg när det gäller tandborsttillverkning. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

som antyder att alla skolbarn inte var insatta i tandhygienens elementa. I cirkulärets punkt fyra, bland det som en elev alltid skulle tänka på står följande: »Använd aldrig *annans* tandborste, vems den än vara må.« Punkt sex antyder att tandvårdsområdet fortfarande var överhopat med mirakelpreparat: »Använd *aldrig* tanddroppar, kreosot eller frätande medel mot tandvärk, ty därigenom förstöras ofta den friska tanden.« I punkt fem får eleverna följande kostråd: »Ät hårt bröd, ty därigenom stärkes tänderna.« Tandkräm/tandpasta nämns inte i cirkuläret. Tandborstning skall ske med borste doppad i vatten. Inom parentes framhålls emellertid att »Tandpulver eller enbart krita förhöjer tandborstens verkan«.

Uppfinningar, folktandvård och fluortanter

Det som skolbarnen fick lära sig om tandvård på 1910-talet är i sina huvuddrag ganska likt dagens information. I en barnbok från 2003 får man reda på följande: »Tänderna skall man vara rädd om. De ska borstas två gånger om dagen, efter frukost och innan man går och lägger sig på kvällen. Och glöm inte att borsta baksidan också. ... Bakterier som kan göra hål i tänderna tycker om socker. I godis finns det mycket socker. Därför ska man bara äta godis en gång i veckan – och borsta tänderna efteråt.« Socker i olika former som tändernas fiende nummer ett verkar alltså gå som en röd tråd i svensk tandvårdsupplysning ända från 1799 fram till idag, även om tillgången har varierat kraftigt under åren.

Även om man insåg att det var viktigast att nå barnen för att sprida kunskap om god tandvård i hela samhället skulle man gå vidare och skapa samma möjligheter för alla åldersgrupper.

Folktandvården var en av hörnpelarna när man skapade det svenska folkhemmet under 1930-talet. Här sitter en flicka och väntar på tandläkaren på Eastmaninstitutet i Stockholm. Foto André och Irène Reisz. Nordiska museets arkiv.

Efter en lång utredningsperiod som startade i början av 1900-talet genomförs en reform om folktandvård under slutet av 1930-talet. Nu kunde alla mot låg avgift få sina tänder omsköta, bibringas nyttig upplysning om tandhygien, få bedövning vid tandutdragning osv., allt i samhällets regi. Reformen skulle också bli en omistlig del i det nya folkhemmet.

Den expanderande tandvården och intresset för tandhygien under 1900-talets början gynnades också av viktiga tekniska och vetenskapliga upptäckter. När nylon utvecklades under 1930-talet blev det inte bara material till damstrumpor och gulnade, vita herrskjortor. Man kunde också tillverka billiga och effektiva tandborstar av nylon/polyamid där så småningom både borst och handtag gjordes i plast. En annan viktig förändring var utvecklingen av anpassade tandkrämer. Under det sena 1900-talet insåg man efter en lång vetenskaplig debatt – upptäckten gjordes redan 1938 – att fluor förstärker och skyddar

En »fluortant« i verksamhet vid en svensk skola någon gång på 1970-talet. Foto Odd Larje.

Några tandborstar från 2004. Tandborstar är sedan länge tillverkade helt i plast, har moderiktig färgsättning och en design som ger god åtkomlighet och möjliggör effektiv borstning. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

tändernas emalj mot bl.a. socker. Ett resultat av denna upptäckt var att man i skolans regi ordnade regelbundna fluorsköljningar av landets unga tandmaterial. »Fluortanten« blev ett begrepp för varje skolelev under 1960- och 70-talen. Numera får man en liknande effekt genom att fluor ingår i de flesta tandkrämer. Ytterligare en uppfinning som förhöjt kvalitén på den svenska tandhygien är den elektriska tandborsten. Uppfinningen är känd redan i början av 1900-talet men den slog igenom betydligt senare, i Sverige från 1990-talet.

Man kan fundera kring varför spridningen av elementär tandhygien tog så lång tid i Sverige. Konsekvenserna av att mista sina tänder och inte kunna tugga sin föda var uppenbara för alla. Rädslan för tandvärk var omfattande samtidigt som möjligheterna att lindra värken var få. Att tänder i alla tider varit viktiga framgår inte minst av landskapslagarna där utslagning av

KOLINGEN har hittat en tandborste:

- Hva i Hällsicke ä de här för en Göran.

KOLINGENS HALFBROR:

- Å, då ä väl någe nytt njutningsmedel, som öfverklassen har hittat på.

Albert Engström

STRIX 1898:13

Albert Engströms skämtteckning är en god illustration av tandborstens begränsade utbredning i Sverige för ungefär hundra år sedan. Ur »I skrattppegeln. Sed & osed i 1890-talets skämtteckningar«.

Reklam för tandkrämen Colgate från 1950-talet. Vid den här tiden ingick inte fluor i tandkräm. Syftet med krämen var »bara» – som reklamen också framhåller – att verka uppfriskande och ge god andedräkt. Ur Fickjournalen 1959. Foto Ulf Lundin, Kungliga biblioteket.

tänder var straffbelagt. Det fanns en omfattande social rörlighet och den intresserade kunde lätt ta del av bruket av tandborste, tandpetare etc. Ekonomiska hinder för att utrusta sig med hygienartiklar kan knappast heller ha varit avgörande.

En viktig orsak till tandhygienens långsamma utveckling i Sverige var förstås att karies, som framgått ovan, i första hand var och är en välevenadssjukdom. Den första tandvården i Sverige riktade sig därför – sannolikt utan att man insåg begränsningen – till precis rätt marknad. Att de breda lagren fick påtagligt dåliga tänder inträffade betydligt senare, sannolikt in på 1900-talet, återigen beroende på sockrets utbredning. Införandet av skoltandvård och folktandvård låg därför hyggligt i fas med den faktiska behovsutvecklingen.

Samtidigt är munhygien belagt med visst tabu som knappast gynnat kunskapsspridningen. De hovmän som flockades kring Ludvig XIV tog knappast upp hans andedräkt om de ville behålla jobbet, allra minst med majestätets person. Ambassadör Hurault upplyste sannolikt inte heller Elisabeth I om hennes förlorade tänder eller sluddriga tal. Washingtons närstående såg väl taktfullt åt ett annat håll när presidenten hade problem med sin lösgom vid någon måltid. Den begränsade frispråkigheten återspeglas också långt in på 1900-talet inom reklamen för produkter som tandkräm och tandborstar, där bristen på t.ex. god andedräkt ofta får en undertryckt eller humoristiskt undanglidande formulering.

Möjligen finns också en förklaring i den religiösa mentaliteten. Bland svaren på Nordiska museets frågelista om personlig hygien från 1996 finns ett från en äldre man som växte upp hos sina morföräldrar och därmed fick en även för sin tid ålderdom-

lig uppfostran. Belysande för hygiensituationen var att mannen hade tagit sitt första bad först i 60-årsåldern. Som orsak uppgav han att god hygien innebar att man gjorde sig »märkvärdig«. Hygien var någonting som de »fina« höll på med men det var ingenting för »vanligt folk«. Möjligen kan man bakom detta ana en lutheransk strävhets och undergivenhets parad med jantelagen, medan den islamiska inställningen till munhygien gått i en helt annan riktning. Hur hade den svenska tandhygien gestaltat sig om Jesus inte bara sysslat med tvagning av fötter utan också varit flitig brukare av en siwak?

Tonåringen Hanna borstar tänderna i början av 1990-talet. Hannas ordentliga mamma har sett till att Hanna använder en tandkräm med fluor som ger tänderna ett bra skydd mot karies. Foto Birgit Brånvall.

